

СПОСОБИ ЗБУТУ ГОНЧАРНИХ ВИРОБІВ МАЙСТРАМИ м. ГЛИНСЬК РОМЕНСЬКОГО ПОВІТУ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі друкованих джерел розглядаються основні способи збуту готової гончарної продукції майстрами м. Глинськ Роменського повіту Полтавської губернії наприкінці ХІХ століття.

Ключові слова: гончарство, гончар, збут, скупник, горшковоз, ярмарок, обмін.

На межі ХІХ–ХХ століття на території сучасної Сумщини гончарство побутувало в більш ніж двадцяти населених пунктах¹. Одним із найбільш значимих з-поміж цих осередків був Глинськ (у досліджуваній період заштатне містечко Роменського повіту Полтавської губернії). Глинське гончарство має давню історію: розвивалося кустарне виробництво, був організований гончарний цех, діяла керамічна школа та згодом на її базі – скло-фарфоровий технікум. Саме наприкінці ХІХ століття кустарний промисел перебував у стані найбільшого піднесення та під пильною увагою з боку влади.

Слід зауважити, що проведені в 90-х роках ХІХ століття обстеження мали на меті відобразити загальний економічний стан промислів регіону, тому спеціальних досліджень особливостей збуту глиняних виробів глинськими майстрами проведено не було. Розрізнені відомості з досліджуваного питання знаходимо в статистичних даних, зібраних співробітниками статистико-економічного відділу Полтавського губернського земства Віктором Василенком², Іваном Зарецьким³, Сергієм Лисенком⁴.

У першій половині ХХ століття питання збуту глинських гончарних виробів випало з поля зору дослідників. Лише в 1950-х роках масштабним обстеженням гончарного промислу Сумської області і Глинська зокрема зайнявся Юрій Лащук⁵. У 1992 році науковці Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному Світлана Козача й Анатолій Гейко здійснили польову керамологічну експедицію до Глинська. Вони з-поміж інших даних фрагментарно зібрали матеріал про збут гончарних виробів осередку в довоєнний період та в другій половині ХХ століття⁶. У 1993 році вийшла фундаментальна монографія Олеса Пошивайла “Етнографія українського гончарства”⁷. У ній на матеріалах раніше опублікованих джерел та польових досліджень автора частково описано особливості збуту гончарних виробів на досліджуваній території в ХІХ – на початку ХХ століття в контексті загального розвитку гончарства Лівобережної України.

Мета даної статті – на основі аналізу друкованих джерел визначити способи продажу глиняного посуду майстрами м. Глинськ наприкінці ХІХ століття.

У досліджуваній період у осередку серед різних ремісників було найбільше гончарів – 26,54% (86 чоловік із 324 загалом)⁸. Вони в більшості своїй не займалися землеробством або ж були малоземельними⁹. З цього можна зробити висновок, що їх добробут безпосередньо залежав від промислу та успішності реалізації виготовлених виробів.

Способи та форми продажу готових глиняних виробів були різними. Гончарі м. Глинськ наприкінці ХІХ століття збували свій товар передовсім удома. У такому випадку продаж вівся поштучно, “сотнями” та “горнами”. За визначенням Івана Зарецького, гончарська сотня “є особливого роду лічильна одиниця, яка часто містить не сто окремих предметів, а й значно більше”¹⁰. Коли сотня складалася зі ста окремих предметів, її називали “без укладу”, “рядовою”. Часто до неї додавалася безкоштовно або за меншу плату надбавка, що називалася “укладом”; тоді таку сотню називали “сотня з укладом”. “Горно” було найбільшою метричною одиницею під час продажу, його місткість визначалася гончарськими сотнями або кількістю одиниць посуду¹¹.

При роздрібній торгівлі горшки глиняні майстрів мали такі ціни: полив'яні або "білі" золінники (20–30 літрів. – Л.Г.) й великі макітри – 15–30 коп., неполив'яні – 8–12 коп.; підворотневі (10 літрів. – Л.Г.) неполив'яні – 3–5 коп., полив'яні – 5–6 коп.; підворотнята (5–7,5 літрів. – Л.Г.) – 2,5–4 коп.; калаші (2,5 літри. – Л.Г.) – 2–3 коп.; горщата (до 2,5 літрів. – Л.Г.) по копійці штука; дріб'язок – від 0,5 до 1 коп. Ціни на інші вироби коливалися від 1 до 20 коп. за штуку: тикви (опуклий глечик із вузьким горлом і вухом. – Л.Г.) ("білі") продаються по 4–8 коп., а "сині" – по 2 коп.; миски "сині" – від 1 до 3 коп., "білі" – по 3–5 коп., полив'яні яндоли (велика миска з двома ручками. – Л.Г.) – від 5 до 20 коп.; різні покритишки – від 0,5 до 1 коп.,ринки – від 0,5 до 3 коп.¹² "Синій" посуд одержували в процесі спеціальної технології димлення – він був найдешевшим; дещо дорожче цінився "червоний" (неполив'яний посуд із природним кольором черепка). Більша ціна на полив'яні й "білі" вироби пояснювалася тим, що на їх виготовлення вимагалось більше витрат, оскільки поливу та побіл доводилося купувати.

Часто глиняні гончарі реалізовували свій товар удома скупникам. У такому випадку продаж був оптовим, обрахунок ішов на "сотні" та "горни". Сотнями в Глинську купували посуд переважно гончарі-односельці, які не завжди мали достатню кількість власного випаленого посуду для виїзного торгу. За 100 штук "червоного" або "синього" більшого посуду та 60–100 штук "укладу" (меншого посуду) вони платили виробникам 2 р. 50 коп.¹³ Сотня полив'яного або вкритого "побілом" посуду "цінилася від 3 до 4 р."¹⁴ Ціна також залежала від того, який посуд входив до "сотні" та "укладу". Так, наприклад, наявність "золінників" на 50 коп. піднімала ціну "сотні без укладу"¹⁵. Траплялися випадки, коли скупником був односелець, який у скрутний час кредитував гончаря. У такому випадку, щоб не втратити прихильності позичальника, ціну часто доводилося зменшувати до 20 коп. на кожному карбованці¹⁶.

Горнами посуд у гончарів м.Глинськ купували приїжджі скупники, "звичайна ціна... горна місткістю 3 сотні – 7 р. 50 коп."¹⁷. У Глинську традиційними були великі горни (4 сотні) на 700 – 800 шт. посуду, середні (3 сотні) на 550–600 шт. посуду, малі (2–2,5 сотні) до 500 шт. посуду¹⁸. Для самих торговців було зручніше забрати товар в одному місці, домовляючись з одним майстром. Гончарям теж було вигідно продати значну частину товару відразу й отримати всю суму одночасно.

Ціни на гончарні вироби залежали також і від погоди: коли за несприятливих природних умов (найчастіше навесні та восени) дороги були майже непрохідними, вартість посуду ставала нижчою. Глинські гончарі свідчили, що "в грязь" у відчаї раді бувають збути сотню і за 2 крб., аби тільки було кому¹⁹.

Зробивши нескладні підрахунки, можна встановити, що за середній горн посуду ("30 підворотневих, 100 підворотнят, 170 калашів і 250 горщат"²⁰) під час самостійного продажу можна було виручити близько 10 крб. грішми, що майже на 25% більше, ніж коли б товар віддали скупнику.

Не дивлячись на перевагу в прибутковості під час самостійного продажу, до кінця XIX століття в середовищі глиняних гончарів почала спостерігатися тенденція скорочення чисельності майстрів, які самостійно збували власні вироби: "Років 10 назад серед нас таких, що самі кругом розвозили горшки і продавали, було більше 10, а зараз майже всі чекаємо баришників, доки прийдуть і заберуть"²¹. Пояснити це явище можна тим, що значна частина майстрів не мала власного транспорту, який доводилося наймати для розвозу виробів до віддалених торжищ, не будучи при цьому впевненим в успішності продажу. Місцеві ж базари були переповнені гончарним посудом і, як свідчили самі майстри "якби ми на базарі продавали, то досі вже з голоду поздыхали б"²². Важливим фактором, що сприяв поширенню скупництва, було кредитування, до якого часто вдавалися глиняні гончарі. На 1898 рік кошти позичили 44 чоловіки (з 86 майстрів) під 15–25% річних, загальна їх заборгованість була 1712 руб.²³. Щоб їх вчасно повернути і, водночас, мати обігові кошти, потрібно було більше виробляти товару і швидше його збувати, що, в свою чергу, сприяло скупництву. Всі ці фактори загалом вплинули на те, що більшість гончарів, щоб уникнути проблем з реалізацією, вдавалися до послуг перекупників.

Гончарі, що мали власний транспорт і тяглову худобу, іноді самостійно возили продавати глиняні вироби на ярмарки та базари. Торжищ наприкінці XIX століття у м.Глинськ та населених пунктах Роменського повіту протягом року проходило немало: у самих Ромнах 6 ярмарків

тривали загалом 69 днів на рік, 2 ярмарки було в Засуллі, 6 – у Глинську, 3 ярмарки діяло у Хмілеві, 3 одноденних ярмарки – у Чернечій-Слободі; 3 ярмарки – в Талалаївці²⁴.

На початку 90-х років XIX століття дослідник Іван Зарецький зазначав, що гончарі Роменського повіту (а в ньому етнограф гончарним осередком визнавав тільки с.Глинськ) мали основні місця збуту: “Ромни і Лубни, і крім того Лохвиця, Гаврилів, Срібна Варва і Бубни”²⁵. А вже на кінець 1890-х років унаслідок посилення конкуренції та розповсюдження скупництва ареал збуту дещо звузився. Гончарі задля економії робочого часу самостійно стали возити недалеко, верст за 20–25 (1 верста = 1,07 км. – Л.Г.). Саме 25 верст шляху було до торгового центру повіту – Ромнів, на продаж у якому покладалися найбільші надії. Далі наважувалися їхати ті майстри, що мали найнятих робітників, на яких можна було залишити на певний час господарство (у 1898 році з 13 таких гончарів 3 мали 3-х робітників, четверо – 2-х робітників)²⁶. Дуже рідко глинські гончарі, щоб продати свої вироби, діставалися сусідніх губерній, оскільки за якістю, художнім оформленням та багатством асортименту поступалися конкурентам, оскільки місцева глина, за словами самих майстрів, була “піскувата”, містила багато домішок, до неї погано приставала полива.

Коли ж гончар не мав власного транспорту, а хотів відвідати віддалені торги, то доводилося наймати його, платячи власникові за весь шлях “від 75 к. до ... 1 р. 50 к.” за один віз²⁷. Вдавалися також до послуг горшковозів, яких у Глинську було 14²⁸, та “прасолів” – горшковозів із Чернігівщини²⁹.

Збут гончарних виробів на ярмарках та базарах здійснювався за гроші (ціни суттєво не відрізнялися від тих, за якими продавали вдома), але іноді доводилося послуговуватися і таким прийомом збуту, як безгрошовий обмін на борошно, зерно, льон, яйця та інші продукти харчування й товари господарського вжитку. Еквівалент при обміні залежав від урожаю. Наприклад, “підворітневий” вимінювали на хлібину, ціна якої у врожайний рік становила 3 коп., при неврожаї така ж хлібина коштувала 5 коп., тому, відповідно, за неї давали більшу кількість або ж дорожчий посуд³⁰. Саме в неврожайні роки безгрошовий обмін переважав над продажем, оскільки гончарі, перш за все, прагнули здобути для родини продукти харчування. Впливав на еквівалентність обміну і вид товару: за полив’яний посуд давали вдвічі більше збіжжя, ніж за простий.

Отже, аналіз друкованих джерел кінця XIX століття дає підстави стверджувати, що в м.Глинськ наприкінці XIX століття одночасно побутували оптовий та роздрібний способи збуту гончарних виробів. Наявність негативних факторів (малозабезпеченість гончарів транспортом, загострення конкуренції між самими майстрами, брак обігових коштів) вплинула на те, що наприкінці XIX століття в досліджуваному гончарному осередку почалося прогресуюче переважання оптового збуту глиняних виробів посередникам над самостійною реалізацією.

¹ Пошивайло О.М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – К., 1993. – С. 350–354.

² Василенко В.И. Кустарные промыслы сельских сословий Полтавской губернии: Общие сведения о промыслах. – Полтава, 1885. – Вып.1. – 48, 64 с.

³ Зарецкий И.А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. – Полтава, 1894. – 3 нен., II, 126, XXIII, VI, II с.

⁴ Лисенко С.И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии: Роменский уезд. – Одесса, 1900. – Вып. 2. – 540 с.

⁵ Архів Ю.Лащука. Сумська обл., текстова частина. Папка 343 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

⁶ Гейко А., Козача Св. Гончарство села Глинськ Роменського Сумської області // Українське Гончарство: Національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне, 1995. – Кн. 2. – С. 107–116.

⁷ Пошивайло О.М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – К., 1993. – 408 с.

⁸ Лисенко С.И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии: Роменский уезд. – Одесса, 1900. – Вып. 2. – С. 342–343.

⁹ Там само. – С. 348.

- ¹⁰ Зарецкий И.А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. – Полтава, 1894. – С. 92.
- ¹¹ Пошивайло О.М. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України: Гетьманщина. – Опішне, 1993. – С. 171, 161, 170.
- ¹² Лисенко С.И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии: Роменский уезд. – Одесса, 1900. – Вып.2. – С. 367.
- ¹³ Там само. – С. 364.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Пошивайло О.М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – К., 1993. – С. 148.
- ¹⁹ Лисенко С.И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии: Роменский уезд. – Одесса, 1900. – Вып. 2. – С. 364.
- ²⁰ Там само. – С. 367.
- ²¹ Там само. – С. 349.
- ²² Там само. – С. 362.
- ²³ Там само. – С. 346.
- ²⁴ Там само. – С. 241, 345–346, 421, 462, 513.
- ²⁵ Зарецкий И.А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. – Полтава, 1894. – С. 114–115.
- ²⁶ Лисенко С.И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии: Роменский уезд. – Одесса, 1900. – Вып. 2. – С. 365.
- ²⁷ Там само. – С. 363.
- ²⁸ Там само. – С. 342.
- ²⁹ Там само. – С. 362.
- ³⁰ Там само. – С. 366.

В статье на основе опубликованных источников рассматриваются основные способы сбыта готовой гончарной продукции мастерами г. Глинск Роменского уезда Полтавской губернии в конце XIX века.

Ключевые слова: гончарство, гончар, сбыт, скупщик, горшковоз, ярмарка, обмен.

The article deals with the main ways of the sale of the finished pottery production, used by the craftsmen of the town of Hlynsk of the Romny District of the Poltava Government in the late 19th century, basing on the published sources.

Key words: pottery, potter, sale, buyer-up, carrier, fair, exchange.